

Introducing Hudai Afendi’s Translation of the Mushaf No. 20: Analyzing Some Points in the Variant Readings of Quran

Mohammad Hossein Jafaritarbar¹ , Alireza Hajian Nejad²

1. Corresponding Author, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: mh.jafaritarbar@gmail.com

2. Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: hajiannejad@ut.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
26, June, 2023

In Revised form:
2, August, 2023

Accepted:
2, September, 2023

Published Online:
21, September, 2023

The significance of research in old translations of Quran is evident to scholars in various facets, ranging from the linguistic benefits in the history of Persian language to various Quranic sciences. Among numerous Quran translations that are not studied and explored yet, we identified an incredible opportunity to introduce and examine the manuscript of Hudai Afendi’s translation of the Mushaf No. 20 for the first time, which dates back to the early 7th century. In addition to the linguistic and lexical benefits within the context of Persian language, which can be found in majority of old translations, the Hudai Efendi’s version includes some additional insightful points pertaining to Quranic sciences such as counting verses, Tajweed, and especially, the variant readings of Quran. The main focus of this article is to explore and investigate how the variant readings of Quran is captured in this mushaf, and how the variant readings of Quran has impacted this translation. By studying Al-Fatiha Al-Kitab up to the end of Surah An’am as well as the beginning of Surah Az-Zumar towards the end of Quran, we point out and analyze cases that have influenced the translation, and rare occurrences of the variant readings of Quran in this Mushaf, independent of the translation, while comparing with some main references in the field. We discuss how the writing of this Mushaf has affected the translation due to employing the traditional ways of scribing Quran through choosing from different variants based on the writer’s discretion.

Keywords: Tajweed, Contraction (Idgham), Variant readings of Quran, Old translations of Quran, Hudai Efendi, Quran translations of the seventh century.

Cite this The Author(s): Jafaritarbar, M. H., Hajian Nejad, A: 2023. I ntroducing Hudai Afendi’s Translation of the Mushaf No. 20: Analyzing Some Points in the Variant Readings of Quran. Persian Literature, Vol. 13, No. 1, Serial No. 31- Spring-Summer, (35-67). DOI: [10.22059/jpl.2023.361753.2188](https://doi.org/10.22059/jpl.2023.361753.2188).

Published by: University of Tehran Press

معرفی مصحف مترجم هدائی افندی (ش ۲۰): بررسی نکاتی در اختلاف قرائات

محمدحسین جعفری تبار^۱، علیرضا حاجیان نژاد^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: mh.jafaritabar@gmail.com

۲. گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: hajianjnd@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

اهمیت پژوهش در مصحف مترجم کهن از جنبه‌های گوناگون بر اهل تحقیق روشن است، از فوائد گوناگون زبانی در تاریخ زبان فارسی تا بهره‌هایی که در علوم متنوع قرآنی از این گنجینه بر می‌توان گرفت. از میان پرشمار مصاحف مترجم، که تا کنون ناشناخته و پژوهش‌ناشده بر جای مانده است، بخت معرفی و بررسی مصحف کتابخانه هدائی افندی، به شماره نسخه ۲۰، بازمانده اوائل سده هفتم، نخست‌بار نصیب ما گشت. علاوه بر فوائد زبانی و لغوی در عرصه زبان فارسی، که نسخ مترجم کهن علی‌العموم این‌همه را شامل است، نسخه هدائی افندی متضمن نکاتی چشم‌گیر است در بعض علوم قرآنی چون عدلای و تجوید و علی‌الخصوص اختلاف قرائات. مسأله اصلی مقاله حاضر، بررسی ضبط و کاربرد اختلاف قرائات و تأثیر آن بر این ترجمه است. با مطالعه فاتحه کتاب تا پایان سوره انعام و آغاز سوره زمر تا پایان قرآن با توصیف مواضع مؤثر در ترجمه و نیز کاربردهای نادر مختلف قرائات در این مصحف، فارغ از ترجمه، و تطبیق با بعضی مصادر در این علم، به تحلیل این شواهد پرداخته‌ایم و نشان داده‌ایم که کتابت این مصحف، به سنت مصحف‌پردازی قدیم بر طریق اختیار قرائات، چگونه بر ترجمه متن مؤثر افتاده است.

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۴/۰۵

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۵/۱۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۶/۱۱

تاریخ انتشار:

۱۴۰۲/۰۶/۳۰

واژه‌های کلیدی:

تجوید؛ ادغام؛ اختلاف قرائات؛ مصاحف مترجم کهن؛ هدائی افندی؛ قرآن‌های مترجم سده هفتم

استناد: جعفری تبار، محمدحسین؛ حاجیان نژاد، علیرضا (۱۴۰۲)، معرفی مصحف مترجم هدائی افندی (ش ۲۰): بررسی نکاتی در اختلاف قرائات، ادب فارسی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار تابستان، پیاپی ۳۱. (۶۷-۳۵). DOI: 10.22059/jpl.2023.361753.2188

۱. مقدمه

در ارز و ارج ترجمه‌های فارسی کهن از قرآن مجید، اهل نظر را جای هیچ شبهه نیست و پژوهش‌های چند دهه گذشته در این عرصه، نمایانگر آن^۱ بیرون از فوائد زبانی، که گنجینه بی‌همال ترجمه‌های کهن در زبان فارسی از آن سرشار است، بی‌شمار نکاتی از این مصاحف می‌توان برچید. در تاریخ فرهنگ پارسی و تاریخ اجتماعی ایران بزرگ، سیر عقائد کلامی و باورهای دینی، اطوار فهم تفسیری و زبانی قرآن، علوم قرآنی و بسیار دیگر چون اینان. در این مقال بر آنیم تا یکی از مصاحف مترجم را، بر جای مانده از اوائل سده هفتم، برای بار نخست معرفی کرده چگونگی ضبط اختلاف قرائات در آن و تأثیرش را بر این ترجمه بررسییم.

۱-۱. پیشینه پژوهش

خوشبختانه در سده اخیر تفاسیر و ترجمه‌های فارسی کهن طرف توجه پژوهندگان زبان و ادب واقع شده حاصلی پر در شناخت گونه‌های زبان فارسی و شواهد تازه در لغات و ترکیبات داشته است. اما از این میراث ارزشمند در ابواب دیگر نیز فوائدی بسیار برمی‌توان گرفت. از آن میان یکی مسأله کلان پژوهش حاضر، یعنی بررسی اختلاف قرائات و تأثیر آن بر ترجمه است که البته پیشتر در مصاحفی دیگر و در قالب مقاله مسبق است^۲ لیک در این مصحف پیش از این، جز معرفی بسیار کوتاه مرتضی کریمی‌نیا در کانال تلگرامی خود، از هیچ باب کاری صورت نبسته است. این پژوهش مبتنی است بر مطالعه هفت جزء آغازین تا پایان سوره انعام و از آغاز سوره زمر تا انجام قرآن؛ در موضعی چند ضرورتاً به دیگر آیات نیز مراجعه شده است. منقولات ما از متن مصحف و ترجمه، به قدر مقدور، مطابق با شیوه نگارش نسخه است مگر در اصوات و حروفی چون آ؛ پ؛ چ؛ ژ؛ گ، که کاتب علی‌العموم به صورت ا؛ ب؛ ج؛ ز؛ ک، آورده است.^۳

۲. اطلاعات مصحف شناختی:

نسخه شماره ۲۰ کتابخانه پیر هدایی افندی (ترکیه)، مشتمل است بر مصحفی مترجم که بنا بر ترقیمه در اواخر ماه صفر سال ۶۲۱ هجری قمری کتابت شده است.^۴ مبتدای هر سوره کلمه‌ای چند بدین ترتیب آمده است: نام سوره؛ مکی و مدنی؛ شمار آیات بر اساس نظامات مختلف عدالای^۵، عدد کلمات و حروف در هر سوره؛ حدیثی در فضیلت آن سوره. تا سوره انبیاء، این

۱ بنگرید در کارنامه پژوهشگرانی چون آذرتاش آذرنوش، احمدعلی رجائی بخارائی، علی رواقی، محمد روشن، مرتضی کریمی‌نیا، جلال متینی، مجتبی مینوی، محمدجعفر یاحقی.

۲ از جمله رجوع می‌توان کرد به مقالات متعدد مرتضی کریمی‌نیا ذیل عنوان "نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی" در مجله آینه پژوهش.

۳ بررسی خصائص زبانی و فوائد لغوی این متن و نیز نقد ترجمه، در عهده مقالاتی دیگر است که ان‌شاءالله از پس این مقال خواهد آمد.

۴ بخش‌هایی عمده از این مقاله، از جمله اطلاعات نسخه‌شناختی، مباحثی در کتابت، مباحثی در علوم قرآنی و نکته‌ای تجویدی، به‌علاوه مضامین مجلات علمی-پژوهشی حذف شد.

۵ عدالای از جمله علوم قرآنی است با موضوع إحصاء شمار آیات و تعیین فواصل آیات (: آغاز و انجام آیات) و نیز شمار کلمات و حروف قرآن. نیز در این علم از مکی و مدنی بودن سور و تقاسیم قرآنی همچون تحزیب و تخمیس و از این‌گونه

عبارات علی‌الأغلب عربی است و گاه فارسی، اما از سوره حج تا پایان قرآن، مگر سوره زخرف، جملگی فارسی است. ترتیب این مطالب همواره مرعی نیست و با بیشی و کمی در آغاز سوره دیده می‌شود. بررسی صحیح و سقیم اعداد حروف و کلمات را در این مقال کمتر فایده‌ی است و تخریج احادیث نیز مجال دیگر می‌طلبد؛ و از آنجا که مجال مقال تنگ است تنها به قسم اختلاف قرائات می‌پردازیم.

۳. اختلاف قرائات:

بنابر سنت کتابت قرآن، این مصحف نیز تابع قرائتی واحد نبوده بر طریق اختیار قرائات^۱ کتابت شده است. کاتب در حاشیه مواضع اختلاف قرائات را علی‌الأغلب به دست داده در متن نیز، به شرط امکان، آن وجه دیگر را به‌شنگرف متمایز داشته است. نام قاری را بیشتر به رمز و گاه تمام می‌آورد: حمزه، أبو عمرو، حفص و...^۲ نام قاری یا رمز نام او به‌شنگرف و صورت و توضیح اختلاف به‌رنگ متن نگاشته است و در اندک مواضعی هر دو به‌شنگرف یا هر دو به‌رنگ متن. همچون دیگر مصاحف مترجم کهن، اختلاف قرائات در ترجمه این مصحف نیز مؤثر بوده لیک قرائت مختار و ترجمه، و ترجمه با قرائت مرسوم روزگار ما، حفص، لزوماً منطبق نیستند. علاوه بر قرائات عشره، کاتب کراً به شواذ قرائات نیز در حاشیه اشاره می‌کند و در متن و ترجمه نیز آثار آن را می‌توان دید. با این همه، نظر به سهوهای مکرر در کتابت متن و در نقل اختلافات و گاه خطایای غریب در ترجمه، به‌جزم نمی‌توان گفت که کاتب/مترجم همواره در تطابق یا عدم تطابق متن و ترجمه قاصد بوده است. به‌گمان در بسیاری مواضع به‌سهو و نادانسته چیزی نگاشته است

سخن به میان آید. در عدلای هفت نظام شناخته و پذیرفته شده است: بصری، حمصی، دمشقی، کوفی، مدنی اخیر، مدنی اول، مکی (الجرمی، ۱۴۲۲/هـ/ ۲۰۰۱م: ۱۹۰-۱۹۲). مصاحف مرسوم روزگار ما مبتنی است بر نظام کوفی.

۱ اختیار القرائة/القرائات گزینش شخص عالم در فنون و علوم قرآنی است از میان مرویات در مختلف قرائات، آنچه را راجح می‌داند. کتابت مصحف نیز بر همین قیاس بوده نه چونان سده‌های متأخر که آغاز تا انجام مصحف منطبق بر یک قرائت کتابت می‌شود، و در روزگار ما بیشتر مطابق با روایت حفص از عاصم. فی‌الواقع این همان عمل قراء عشره و راویان بیست‌گانه ایشان است که در میان مرویات گوناگون، بنابر ادله و اجتهاد خود، به‌گزین کرده‌اند. در تفصیل تعریف اصطلاح اختیار رک فلانه (۱۴۲۱ هـ): ۲۲-۳۸.

۲ نخست‌بار در (8 a) از رمز نام قراء استفاده کرده است و آن نیز به‌غلط که "تفادوهم" را قرائت "ر مر و ف" یعنی این کثیر؛ ابن‌عامر؛ أبو عمرو؛ خلف، دانسته لیک ایشان "تفادوهم" خوانده‌اند.

که گاه از بَخْتِ او با وجهی در قرائات راست می‌آید و گاه نه. این نکته خاصه در هم‌خوانی ترجمه و شواذ قرائات، آنجا که در حاشیه و متن نیز اشارتی به آن وجه شاذ نمی‌شود، نمایان است.^۱ رمزنامِ قاریانی که، در محدوده جدولِ تالی الذکر، بر قلم کاتب رفته، به ترتیب حروف تهجی چنین است:

ب: یعقوب الخضرمی؛ **ح:** رُوح، یکی از دو راوی یعقوب؛ **ر:** عبدالله بن کثیر مکی؛ **ش:** هشام بن عمار یکی از دو راوی ابن‌عامر؛ **ص:** حفص، یکی از دو راوی عاصم؛ **ع:** نافع المدني؛ **ف:** خلف، از رَاوِتِ حمزه کوفی، در مقام یکی از قرّاء عشره^۲؛ **فر:** أبوجعفر المدني^۳؛ **ق:** مراد از این رمزنام الباقون است یعنی دیگر قرّاء جز آنچه در آن موضع به تصریح آمده است.^۴ **کر:** أبوبکر شعبه یکی از دو راوی عاصم؛ **م:** عاصم بن أبی‌النجود الکوفی؛ **مر:** ابن‌عامر الشامی؛ **و:** أبوعمر و البصری؛ **ه:** حمزه الزیات الکوفی؛ **ی:** کسائی الکوفی؛ **یس:** رؤیس یکی از دو راوی یعقوب. در جدول پیش رو اهمّ اختلافات مؤثر در ترجمه و مواضع دیگرگون از حفص و نیز مواضعی که ضبط آیه، فارغ از ترجمه، منطبق با شواذی از قرائات و یا در قیاس با مصادر ما منفرد است و یا به هر روی نماینده کاربردی است نادر، گزارده می‌آید.^۵

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
بقره ۱۰	ولهم عذاب	ولهم عذاب	نافع؛	و ایشانراست	عاصم؛ حمزه؛

۱ شایان ذکر است بسیاری از پژوهش‌ها در مصاحفِ مترجمِ کهن تأثیر قرائات مختلفه را بر ترجمه ملحوظ نداشته از این رهگذر در بعض مواضع بر خطا رفته‌اند و یا دست‌کم گزارش ایشان از ایتقان کافی برخوردار نیست. نمونه را در فرهنگنامه قرآنی (۱۳۷۷، ۹۵۴/۳) ذیل واژه ضنین چهار شاهد آمده است: گمان، گمان‌برنده، گمان‌مند، زفت. از این چهار تنها زفت با ضنین همخوان است و سه دیگر با قرائت ظنّین همساز؛ اما پژوهندگان هیچ بدین نکته اشارتی نداشته ظنّین را نیز در جای خود مدخل قرار نداده‌اند. از این گونه بسیار می‌توان برشمرد و این موضوع علی‌حدّه زمین پژوهش می‌تواند بود. ناگفته نمی‌شاید گذاشت که محققین متأخر (از جمله بنگرید در کارنامه پژوهشی مرتضی کریمی‌نیا) این مهم را مطمئن نظر قرار داده‌اند.

۲ در یک موضع، (31 b) ذیل آل عمران ۴۸، منطبق با أبوجعفر می‌تواند بود (الخطیب ۱۴۲۲ هـ/ ۲۰۰۲ م.): ۴۹۶/۱ و در موضعی دیگر، (297 b) ذیل حدید ۱۶ مفضل عن عاصم (الخطیب ۱۴۲۲ هـ/ ۲۰۰۲ م.): ۳۳۹/۹.

۳ در یک موضع، (317 a) ذیل معارج ۴۳، فر نه با أبوجعفر و نه هیچ قاری دگر همخوان نیست (الخطیب ۱۴۲۲ هـ/ ۲۰۰۲ م.): ۹۱/۱۰-۹۲.

۴ در یک موضع، (80 a) ذیل أنعام ۱۲۵، ق آورده که راجع به یعقوب می‌تواند بود (الخطیب ۱۴۲۲ هـ/ ۲۰۰۲ م.): ۵۴۱/۲-۵۴۲.

۵ در بیان اختلاف قرائات به ذکر نام قرّاء عشره، به روایات بیست‌گانه مشهور، بسنده کردیم مگر آنجا که متن یا ترجمه تنها منطبق با قرائتی جز ایشان باشد. هر آنجا که، پرهیز از اطاله را، به منبعی ارجاع داده نشده، مطلب را ذیل همان آیه در معجم القرائات عبداللطیف الخبیر باز توان جست. حواشی کاتب و قرائتی دیگر را، که کاتب به‌شگرف در متن نموده است، در پاورقی نقل و نقد کرده نیز عنداللزوم چرایی هم‌خوانی و ناهم‌خوانی متن و ترجمه را باز گفته‌ایم.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
(2 b)	أَلِيمَ بَمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ	أَلِيمَ بَمَا كَانُوا يُكْذِبُونَ ^۱	ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ ابن عامر؛ أبو جعفر؛ يعقوب	عذابی دردناک بدانچ دروغ می گفتند	کسائی؛ خلف ^۲
بقره ۸۳ (8 a)	لَا تَعْبُدُونَ	لَا تَعْبُدُونَ ^۳	—	نه پرستند	ابن کثیر؛ حمزه؛ کسائی
بقره ۱۰۶ (10 a)	أَوْ نُنسِئَهَا	أَوْ نُنسِئَهَا ^۴	—	باز پس داریم آنها یا فراموش گردانیم	هر دو وجه نُنسِئَهَا و نُنسَأَهَا ^۵
بقره ۱۲۵ (11 b)	وَاتَّخِذُوا	وَاتَّخِذُوا ^۶	نافع؛ ابن عامر	و کنید	ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ عاصم؛ حمزه؛ کسائی؛ أبو جعفر
بقره ۱۴۰ (12 b)	أَمْ تَقُولُونَ	أَمْ تَقُولُونَ ^۷	—	گویند که	ابن کثیر؛ نافع؛ أبو عمرو؛ يعقوب
بقره ۱۸۴ (16 b)	أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ	أَيَّامًا ^۸ مَعْدُودَاتٍ	—	روزگار شمرده	—
بقره ۱۸۴	وَأَنْ تَصُومُوا	وَأَنْ تَصُومُوا	—	و اگر روزه دارید	زيد بن علي

۱ حاشیه از میان رفته، قرائت یَکْذِبُونَ به سنگرف در متن آمده است.

۲ کتاب/مترجم در ترجمه باب تفعیل از کذب، تا برساند که فعل گذرا بر مفعول است، از برابر نهادهایی چنین بهره می برد: بدروغ/ دروغ داشتن/ کردن/ گرفتن. از اینگونه در دیگر ترجمه های کهن نیز می توان نمونه هایی سراغ کرد.

۳ حاشیه: ابن کثیر و حمزه و کسائی یعیدون خوانند. در متن یعیدون به دو نقطه سنگرف آمده است.

۴ حاشیه: ر و نسیها. پیدا نیست که نُنسِئَهَا خوانده یا نُنسِئَهَا. در متن نُنسِئَهَا به حرکات سنگرفین آمده است.

۵ میدی معنی هر دو وجه را به حقیقت یکسان دانسته، چه "نُنسِئَهَا معنی آنست که فراموش کنیم، و نُنسَأَهَا معنی آنست که با پس بریم، و آن باز پس بردن از حفظ است" (میددی (۱۳۶۱): ۳۱۰/۱). نیز رک أبوالفتوح (۱۳۸۹): ۱۰۳/۲-۱۰۴.

۶ حاشیه: نافع ابن عامر و اتَّخِذُوا بفتح الخا. در متن و اتَّخِذُوا به زیر و زیر سنگرفین آمده است. زیر سنگرفین بر ذال معلومان نشد تا از چه روست.

۷ حاشیه از میان رفته، در متن یقولون به دو نقطه سنگرف آمده است.

۸ "ما" با قلمی دیگر و به رنگ مشکی نگاشته شده. زیر نشان تنوین فتح، چیزی به سنگرف بوده است که مانده به تشدید نیست. آیا ضمّه می تواند بود؟ در این صورت، ضبط متن، علاوه بر قرائت جمهور، قرائت ابن مسعود "أَيَّامًا" را نیز شامل بوده است.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
(16 b)					وإن تصوموا ^۱
بقره ۱۹۷ (18 a)	فَلا رَفَتْ وَلا فُسُوقَ وَلا جِدَالَ فِی الْحَجِّ	فَلا رَفَتْ وَلا فُسُوقَ وَلا جِدَالَ فِی الْحَجِّ ^۲	جمیع قراء همزمان ^۳	بیاذ کردن گناه مشغول نشود و بی طاعتی نکند و پیکار بخصوصت نکند اندر حج کردن	با استفاده از گروه فعلی و فعلِ نهی در جای گروه اسمی و فعلِ نفی، راهی جسته است میانه نفی جنس و نفی فرد ^۴
بقره ۲۴۶ (23 a)	وَقَدْ أُخْرِجْنَا	وَقَدْ أُخْرِجْنَا	—	و بیرون کرد ما را	قرائتی شاذّ منفرد از عبید بن عمیر: أُخْرِجْنَا
بقره ۲۷۳ (26 b)	يَحْسِبُهُمْ	تَحْسِبُهُمْ ^۵	از آنجا که در حاشیه چیزی نیامده و تحسبهم در بافت جمله بی وجه است، سهُو کاتب می باید بود	پندارد	جمله قراء

۱ التَّوْزَاوُزِي، ۱۴۳۹هـ/ ۲۰۱۸م: ۴۸۹/۱

۲ حاشیه: رو فر ب رفث و لا فُسُوقُ / فر و لا جِدَالَ.

۳ هر دو اعراب فتنحه و تنوین رفع، توأمان و به رنگ متن آمده است.

۴ أبو الفتوح در تفاوت معنایی دو قرائت گفته است: "و چون به فتح خوانند معنی نفی جنس بود، چنان که لا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَ لا امْرَأَةٌ وَ چون به رفع و تنوین خوانند، معنی نفی یکی باشد مُنْكَرٌ از جمله جنس، چنان که لا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَ لا امْرَأَةٌ، در این وجه شاید که دو مرد در سرای باشند یا جماعتی، برای آن که او نفی یکی کرد، و بر قرائت اول هیچ کس از جنس مردمان نه یکی و نه جماعتی نشاید تا باشند" (أبو الفتوح، ۱۳۸۹: ۱۰۸/۳).

۵ در متن يحسبهم با دونقطه شنگرفین و زیر و زیر توأمان س، هم به شنگرف، آمده است و به گمان استدراک ضبط خطای تحسبهم است.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
بقره ۲۷۹ (27 a)	لا تَظْلَمُونَ ولا تُظْلَمُونَ	لا تَظْلَمُونَ ولا تُظْلَمُونَ	—	بر شما بیداد کرده نیاید و نه شما بیداد کنید	مطابق با
بقره ۲۸۲ (27 b)	أَنْ تَظِيلَ إِحْدِيهِمَا	أَنْ تَظِيلَ إِحْدِيهِمَا ^۱	—	اگر فراموش شود یکی را از ایشان	مطابق با
آل عمران ۲۳ (30 a)	لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ	لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ^۲	—	تا داوری کنند میان ایشان	مطابق با
آل عمران ۳۷ (31 a)	وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا	وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ^۳	ابن کثیر؛ نافع؛ أبو عمرو؛ ابن عامر؛ أبو جعفر؛ يعقوب ^۴	و اندر پذیرفت او را زکریا	مطابق با
آل عمران ۴۸ (31 b)	وَيُعَلِّمَهُ الْكِتَابَ	وَنُعَلِّمَهُ الْكِتَابَ ^۵	ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ ابن عامر؛	و اندر آموزد او را نبشته	مطابق با

۱ حاشیه چندان خوانا نیست و به نظر قرائت شاذ تَضَلَّ را آورده پس به اختلاف در "تُذَكَّرُ" پرداخته است.

۲ حاشیه: فر لِيَحْكُمَ خواند. در متن لِيَحْكُمَ به حرکات شگرفین آمده است. در سه موضع دیگر، که أبو جعفر لِيَحْكُمَ خوانده است، ضبط متن و ترجمه مطابق با حفص و دیگر قراء است بدین شرح: بقره ۲۱۳ (19 a) "تا داوری کند"، با ذکر قرائت أبو جعفر در متن و حاشیه، هر دو به رنگ متن؛ نور ۴۸ (194 a) "تا حکم کند"، بدون اشاره به قرائت أبو جعفر در متن و حاشیه؛ نور ۵۱ (194 b) "تا داوری کند"، با ذکر قرائت أبو جعفر در متن و حاشیه.

۳ حاشیه: م ه ی ف کفَّلها خوانند به تشدید. در متن کفَّلها به تشدید شگرفین آمده است.

۴ معجم القراءات "خلف" را به خطا در هر دو گروه قراء آورده است لیک دیگر منابع، نیز حاشیه همین نسخه، مؤید آنند که قرائت خلف به تشدید فاء است، از جمله رک مُحْسِن، ۱۴۱۷هـ/ ۱۹۹۷م: ۱۰۷/۲.

۵ در قرائت کفَّلها به تخفیف زکریا مرفوع است به فاعل بودن و در خوانش به تشدید منصوب است و مفعول به، چنانکه میبیدی در معنی کفَّلها، به تشدید، گفته است مریم را "بداشتن فرا زکریا سپرد" و کفَّلها، به تخفیف، را معنی آن دانسته "که زکریا مریم را بداشتن پذیرفت" (میبیدی، ۱۳۶۱: ۱۰۱/۲). نیز رک أُولِ الْفُتُوح، ۱۳۸۹: ۲۹۶/۴.

۶ حاشیه: ع م ف ب يُعَلِّمُهُ خوانند بیا. در متن يُعَلِّمُهُ به دو نقطه و ضمه شگرفین آمده است.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
			حمزه؛ کسائی		
آل عمران ۷۹ (34 a)	بما کنتم تَعْلَمُونَ	بما کنتم تَعْلَمُونَ ^۱	–	بدانچ هستیذ ک دانید توریت	نافع؛ ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ أبو جعفر؛ یعقوب
آل عمران ۱۱۰ (36 a)	تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ	تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ^۲	یَنْهَوْنَ بی‌وجه و می‌نماید و به‌گمان سهو کاتب است	می‌فرماید بدانچ نیکوست و می‌بازدارید [از] آنچ زشت است	–
آل عمران ۱۱۵ (36 b)	وَمَا يَكْفُرُوهُ... فَلَئِنْ يُكْفَرُوهُ	وَمَا تَفْعَلُوا... فَلَئِنْ تَكْفُرُوهُ ^۳	نافع؛ ابن عامر؛ ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ شعبه از عاصم	و آنچ کنیذ... هرگز ناسپاس نشود از شما	پاره نخست مطابق با قرائت مختار متن و پاره دوم مطابق با حفص از عاصم؛ حمزه؛ کسائی؛ خلف؛ أبو جعفر؛ یعقوب
آل عمران ۱۲۰ (37 a)	وَإِنْ تُصِيبَكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا	وَإِنْ تُصِيبَكُمْ سَيِّئَةٌ تَفْرَحُوا بِهَا	از آنجا که در حاشیه چیزی نیامده دور نیست که سهو کاتب باشد و گر نه قرائتی است نادانسته	و اگر برسد شما را بذی شاذ گردید بدان	ضبط متن

۱ حاشیه: رع و فر ب تَعْلَمُونَ الكتاب.

۲ در متن و حاشیه نشانی از قرائت تَنْهَوْنَ نیست.

۳ حاشیه: ه ی ص ف فلن يُكْفَرُوهُ بالیا. در متن يُكْفَرُوهُ به دو نقطه و حرکات شنگرفین آمده است.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
آل عمران ۱۲۰ (37 a)	إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ	إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ	حسن بصری؛ أبو حاتم؛ مطوعی	کخدای بدانچ می‌کنید داناست	قرائتِ مُختارِ متن
آل عمران ۱۲۱ (37 a)	مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ	مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ^۱	—	کارزار گاهها	—
آل عمران ۱۲۷ (37 b)	فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ	فَتَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ^۲	از آنجا که ضبط متن با ساختار عبارت سازگار نیست و ترجمه نیز بر قاعده است، می‌باید سهو کاتب بود	تا بازگردند نومیذان	جمع قراء
آل عمران ۱۶۳ (40 a)	وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	وَاللَّهُ بِصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ	جمهور قراء	و خدای بیناست می‌کنید	ابن اَبی سَرِيح، وابن زياد، و أبو عبيد كَلْهَم عن الكسائي [...] وهى قراءةُ عبد الله ^۳
نساء ۱۲ (44 b)	يُوصَىٰ بِهَا	يُوصَىٰ بِهَا	نافع؛ أبو عمرو؛	اندرز کرده آید بدان	ابن عامر؛ ابن كثير؛ حفص؛

۱ در نسخه چنین پیداست که فتحه‌ای دیگر با فتحه دال در مقاعد همنشین بوده است نماینده تنوین را. نیز الفی میان مقاعد و للقتال بوده است که به گمان سترده آمده. در نقش کلمه مقاعد نیز نشانی از ستردن حروف و بازنگاری آن می‌توان جست. اینهمه، علاوه بر ترجمه، دال بر آن می‌تواند بود که ضبط متن، مطابق با قرائت شاذ "مقَاعِدَ الْقِتَالِ" و نیز "مَقْعَدًا لِلْقِتَالِ" بوده است.

۲ در متن و حاشیه نشانی از قرائت فَيَنْقَلِبُوا نیست.

۳ التَّوْأُوْزَى، ۱۴۳۹هـ/ ۲۰۱۸م: ۶۲۲/۲. گزارش معجم القرائات در این فقره صحیح نیست.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
			حمزه؛ کسائی		أبو جعفر؛ یعقوب
نساء ۲۴ (46 a)	وَأَجِلَّ لَكُمْ	وَأَجِلَّ لَكُمْ ^۱	—	و حلال کرد از بهر شما	ابن کثیر؛ نافع؛ أبو عمرو؛ ابن عامر؛ ابوبکر از عاصم؛ وَأَجِلَّ لَكُمْ
نساء ۳۱ (46 b)	مَا تَنْهَوْنَ عَنْهُ	مَا تَنْهَوْنَ عَنْهُ ^۲	از آنجا که در حاشیه چیزی نیامده و نحواً نیز بی‌وجه می‌نماید سهو کاتب می‌باید بود	آنچ می باز دارند شما را از آن	جميع قراء
نساء ۴۳ (47 b)	أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ	أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ ^۳	—	یا دست زده باشد بزنان ^۴	حمزه؛ کسائی؛ خلف ^۵
نساء ۹۴	السَّلَامَ	السَّلَامَ ^۶	نافع؛	صلح	قرائت مختار

- کلمه در صدر ورق واقع شده بر اثر آبخوردگی زیر و زبر آن به‌درستی پیدا نیست. حاشیه: ه ی ص ف ر ب وَأَجِلَّ.
- زیر فتحه نشان ضمّه آمده، به‌رنگی نزدیک به متن اَمَّا کم‌رنگ‌تر و به‌نظر افزوده دیگری است. نیز چیزی شنگرفین زیر فتحه هاء به‌چشم می‌آید که مانده به‌نشانی نیست و به‌گمان قلم‌خوردگی است بی‌قصد.
- حاشیه: حمزه و کسای و خلف لمستم و غیره بغیر الف/ او لامستم النسا. در متن لمستم به فتحه شنگرفین آمده است.
- از خصائص بعضی ترجمه‌های کهن تغییر اشخاص افعال است. نمونه را بنگرید در ترجمه کامل همین بخش از متن ما: وان کنتم مرضی او علی سفرٍ او جآ احد منکم من الغایط او لامستم النساء فلم تجدوا ما فتیمموا و اگر باشید بیماران یا بر سفری یا آمده بود یکی از شما از آب‌دست یا دست زده باشمذ بزنان و نیابند آبی را تیمم کنید.
- لمس، از لمس یمس، در اصل به معنی پسودن چیزی است و بالکنایه در معنی جماع. هرچند رأی لغویان و مفسران علی‌الأغلب بر همین معنی جماع است در لمس یا ملامسه، از لامس یلامس، لیک همان افتراق در اصل استعمال، منشأ اختلاف آراء فقهی است که آیا طهارت به پسودنی زائل شود یا به جماع. این اختلاف در بعضی ترجمه‌ها نیز نمایان است چنانکه کاتب/مترجم ما در نساء ۴۳ دست زدن به زنان ترجمه کرده در مانده ۶ گرد آمدن با زنان و در هر یک، ضبط مختار او بر خلاف ترجمه است. روض الجنان (أبوالفتوح، ۱۳۸۹: ۳۷۴/۵-۳۷۶) شرحی موجز در باب این اختلاف ایراد داشته است.
- حاشیه: نافع وابن عامر و حمزه و جعفر الیکم السلم / و فی الاصل الیکم السلام.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
(52 b)			ابن عامر؛ حمزه؛ خلف؛ أبو جعفر		متن ^۱
نساء ۱۲۴ (55 a)	فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ	فاولیک یدخلون ^۲	—	ایشانرا اندر آورده آید	ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ أبو جعفر؛ یعقوب
نساء ۱۲۸ (55 b)	أَنْ يُصَلِّحَا	آن یصلحا ^۳	ابن کثیر؛ نافع؛ ابن عامر؛ أبو عمرو؛ أبو جعفر؛ یعقوب	ک صلح کنند	قرائت مختار متن ^۴
نساء ۱۵۴ (57 b)	لَا تَعْدُوا	لا تعدوا ^۵	به گمان سهو کاتب باشد اگر نه قرائتی است نادانسته	از حد مگذرید	—
مائده ۶ (60 b)	أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ	او لمستم النساء ^۶	حمزه؛ کسائی؛	یا گرد آمده باشیذ با زنان	دیگر قرآء عشره ^۷

۱ سلم استسلام و انقیاد است و در معنی صلح؛ و سلام تحیه و سلام کردن (میبدی، ۱۳۶۱: ۶۴۴/۲؛ أبو الفتح، ۱۳۸۹: ۷۲/۶).

۲ در متن یدخلون به فتحه و سکون شنگرفین آمده است.

۳ حاشیه: م ه ت ف یصلحا برفع الیا. در متن یصلحا به پیش و زیر شنگرفین آمده است.

۴ قرائت یصلحا، از باب افعال، متضمن این معنی است که شخصی ثالث میان دو نفر آشتی و صلح آورد؛ و یصلحا، از باب مفاعله، مفید این معنی که دو نفر خود "صلح کنند" بی که سومی داخل باشد.

۵ حاشیه: ع فر تعدوا مشدد/ اخفش تعدوا بفتح العین/ الباقون تعدوا خفیفه. از آنجا که کاتب، قرائت اخفش را تعدوا، به فتح عین، دانسته و در گزارش قرائت نافع و أبو جعفر در حرکت عین چیزی نیاورده می‌توان چنین پنداشت که خوانش این دو را، چنانکه در متن آمده، لاتعدوا می‌داند. به هر روی گزارش کاتب، بنا بر منابع ما، دقیق به نظر نمی‌رسد. ورش از نافع "لا تعدوا" خوانده قرائت اخفش "لا تعدوا" است و قرائت أبو جعفر "لا تعدوا" به اسکان عین و تشدید دال. باید افزود که در متن نشان تشدید، شنگرفین است.

۶ حاشیه: ه ی ف لمستم/ فی الاصل لامستم. در متن به الف مقصوره شنگرفین آمده است.

۷ رک پاورقی ذیل نساء ۴۳

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
			خلف		
مائده ۱۵ (61 b)	كِتَابٌ مُّبِينٌ	كِتَابٌ مُّبِينٌ ^۱	–	کتابی پیداکننده	هیچ یک از قراء ^۲
مائده ۶۰ (65 b)	وَعَبَدَ الطَّاعُونَ	وَعَبَدَ الطَّاعُونَ ^۳	از میان قرائات متکثر در این عبارت، هیچ یک مطابق با ضبط متن ما نیست. بود که جایگذاری حرکات به دقت صورت نگرفته باشد.	و پرستندگان بتان و دیو دانسته اند و نه فعل ^۴	قرائاتی که عبد را صورتی از اسم دانسته اند و نه فعل ^۴
مائده ۹۵ (68 b)	فَجَزَأُ مِثْلُ مَا قَتَلَ	فَجَزَأُ مِثْلُ مَا قَتَلَ ^۵	در "جزاء" مطابق با ابن کثیر؛ نافع؛	بر او بوذ جزا مانند آنج بکشت	گروه نخست از قراء ^۶

۱ زبر "مبین"، بر سر باء، نشان تشدید شنگرفین آمده است که می تواند نشان از ادغام نون و میم در التقاء کتاب و مبین بود ورنه، نظر به ترجمه، کاتب/مترجم کلمه را مبین نیز خوانده است.

۲ سراسر محدوده پژوهش ما، مبین بدین صورت ترجمه نشده همواره "هویدا، ظاهر، پیدا" آمده است. شکل مبین نیز، که با ترجمه همخوان است و تشدید شنگرفین سابق الذکر مشیر بدان می تواند بود، وجهی در قرائات ندارد.

۳ حاشیه: حمزه عَبَدَ الطَّاعُونَ. در متن عبد به سکون شنگرفین آمده است.

۴ در تفصیل اقوال و قرائات مختلف در این عبارت رک الخطیب، ۱۴۲۲هـ/ ۲۰۰۲م: ۳۰۱/۲-۳۱۲.

۵ حاشیه: م ه ی ف ب فَجَزَأُ مِثْلُ مَا قَتَلَ. در متن نشان همزه و رفع پیش و پس "ا" و تنوین رفع بر سر "ا" و نشان مد بر سر "فجز"، همه به شنگرف، آمده است.

۶ از آنجا که رسم کاتب در نمایش کلمات نکره، آوردن یک ی است و نیز در اضافه کلمه به کلمه پسین، لزوما نشانی در میان نمی آورد، عبارت چنین خوانده می شود: بر او بوذ جزای/جزاء مانند آنج بکشت.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
			أبو عمرو؛ ابن عامر؛ أبو جعفر؛ فجزاءٌ مثلِ و در "مثل"، به سهو، مُتابع عاصم؛ حمزه؛ کسائی؛ یعقوب؛ خلف؛ فجزاءٌ مثلِ		
مائده ۱۰۷ (69 b)	اسْتَحَقَّ عليهم	اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمْ ^۱	جمله قراء مگر حفص از عاصم	واجب شد بر ایشان	قرائتِ مُختارِ متن
أنعام ۱۶ (72 a)	مَنْ يُصْرِفْ عنه	مَنْ يَصْرِفُ عنه ^۲	حمزه؛ کسائی؛ خلف؛ یعقوب	هر آنک او بازدارد آنرا ازو	قرائتِ مُختارِ متن
أنعام ۲۴ (72 b)	كذَّبُوا	كذَّبُوا	از آنجا که چیزی در حاشیه نیامده و ترجمه نیز بر قاعده است، سهو	دروغ گفتند	جميع قراء

۱ حاشیه: م استَحَقَّ. این گزارش دقیق نیست چرا که شعبه از عاصم، همچو دیگر قراء، اسْتَحَقَّ خوانده است. در متن اسْتَحَقَّ به دو فتحه شنگرفین آمده است.

۲ حاشیه: ه ی کرف ب من يَصْرِفُ. در متن يَصْرِفُ به ضمه و دو فتحه شنگرفین آمده است که فتحة دوم، بر ف، سهو کاتب می‌باید بود.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
			کاتب می‌باید بود ^۱		
أنعام ۳۲ (73 a)	أَفَلَا تَعْقِلُونَ	أَفَلَا تَعْقِلُونَ ^۲	—	نی بخرد می‌دانند	ابن‌کثیر؛ أبوعمرو؛ حمزه؛ کسائی؛ خلف
أنعام ۴۰ (73 b)	أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ	أَغَيْرَ اللَّهِ يَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ^۳	یدعون وجهی در قرائات ندارد و با ساختار آیه نیز سازگار نیست	جز خدایا خوانند اگر راست‌گویانند	از ضبط متن در یدعون و ترجمه ادامه عبارت، پیداست که کاتب/مترجم یکسره بر خطا است
أنعام ۵۵ (74 b)	وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ	وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ ^۴	—	و تا روشن بدانی و پیدا شوذ راه کافران	با ترکیب قرائات، فعل را همزمان و مُغایب و مخاطب را "سبیل" را توأمان فاعل و مفعول ترجمه کرده است. ^۵
أنعام ۵۷	يَقْضُ الْحَقَّ	يَقْضُ الْحَقَّ ^۶	ابن‌عامر؛	داوری کند	قرائتِ مُختارِ

۱ این تشدید به سهو کذب در دو موضع دیگر نیز تکرار شده: زمر ۳۲ (253 a)؛ زمر ۶۰ (254 b). در این هر دو نیز ترجمه مبتنی است بر تخفیف کذب.

۲ حاشیه: ص تعقلون بنا، در متن يعقلون به دو نقطه شنگرف آمده است.

۳ در متن و حاشیه نشانی از قرائت تدعون نیست.

۴ حاشیه: ه ی کرف و لیتستبین / ع فر سبیل. در متن ولیستبین سبیل به دو نقطه و فتحه شنگرف آمده است.

۵ قرآء عشره این عبارت را بر سه وجه خوانده‌اند: ابن‌کثیر، ابن‌عامر، أبوعمرو، حفص از عاصم و یعقوب ولتستبین سبیل، به تأنیث و فاعلیت سبیل؛ حمزه، کسائی، ابوبکر شعبه از عاصم و خلف ولیستبین سبیل، به تذکیر و فاعلیت سبیل؛ نافع و ابوجعفر ولتستبین سبیل، به تاء خطاب و مفعول بودن سبیل. بر وجهی دگر نیز خوانده شده: ولیستبین سبیل، به إضمار فاعل، که پیامبر باشد، و مفعول بودن سبیل (الخطیب، ۱۴۲۲هـ/ ۲۰۰۲م: ۴۳۸/۲-۴۳۹). نیز رک أبوالفتوح، ۱۳۸۹: ۳۰۹/۷.

۶ حاشیه: ر ع م فر یقض (!) بالضاد (!) ق یقض باضاد واثبات الیا. پیداست که در پاره نخست، یقض بالضاد بر خطا با ضاد آمده. در پاره دوم نیز، که قرائت قرآء باقون به اثبات یاء یعنی یقضی، ثبت شده گزارش دقیق نیست. آن گروه از قرآء عشره

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
(74 b)			أبو عمرو؛ حمزه؛ کسائی	بحق	متن
أنعام ۶۳ (75 a)	لئن أنجینا	لین أنجینا ^۱	نافع؛ ابن کثیر؛ ابن عامر؛ أبو عمرو؛ أبو جعفر؛ یعقوب؛	اگر برهانی ما را	قرائتِ مُختارِ متن
أنعام ۹۶ (77 b)	وجعلَ اللَّیْلَ	وجاعِلُ اللَّیْلِ ^۲	ابن کثیر؛ نافع؛ أبو عمرو؛ ابن عامر؛ أبو جعفر؛ رويس از یعقوب	و کننده شب را	قرائتِ مُختارِ متن
أنعام ۱۰۹ (78 b)	لا یؤمنون	لا یؤمنون ^۳	—	نیاورید ایمان	ابن عامر؛ حمزه
أنعام ۱۳۲ (80 b)	عمّا یعملون	عمّا تعملون ^۴	ابن عامر	از آنچه می‌کردند	جميع قراء عشره مگر ابن عامر
أنعام ۱۳۷ (80 b)	زینَ	زینَ ^۵	احتمالا طرُقی از ابن عامر ^۱	بیاراست	جمهور قراء عشره

یَقْضِ الْحَقَّ رَا به اسقاط یاء خوانده‌اند و روایت قاریانی بیرون از ایشان، همچون ابن مسعود و أعمش، یَقْضِی بِالْحَقِّ، به اثبات یاء و باء جاره است.

- ۱ حاشیه: م ه ی ف لین انجانا بالف. در متن انجانا با الفی شنگرفین در میان انجینتا نموده شده است.
- ۲ حاشیه: م ه ی ف وجعل اللَّیْلَ خوانند. در متن جَعَلَ اللَّیْلَ به چهار فتحة شنگرفین آمده است.
- ۳ حاشیه: م ه ی ف [تومنون] خوانند. در متن تُمْنُون به دو نقطه شنگرف آمده است.
- ۴ حاشیه: م ه ی ف [تعملون] خوانند. در متن یعملون به دو نقطه شنگرف آمده است.
- ۵ حاشیه: م ه ی ف [زین] خوانند. در متن زین به دو فتحة شنگرفین آمده است.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
أنعام ۱۴۸ (82 a)	كَذَلِكَ كَذَّبَ	كَذَلِكَ كَذَّبَ	شواذی از قرائات	هم‌چنین بدروغ داشت	جمهور عَشْرَه قراء
أنعام ۱۴۸ (82 a)	إِن تَتَّبِعُونَ	إِن تَتَّبِعُونَ	قرائت شاذ نخعی و ابن‌وثاب	ک شما متابعت نمی‌کنید	جمهور عَشْرَه قراء
أنعام ۱۵۹ (83 a)	إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ	إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ	حمزه؛ کسائی	ک آنانک جدا شدند از دین خویش	مختار قرائت متن ^۳
أنعام ۱۶۱ (83 a)	دِينًا قِيمًا	دِينًا قِيمًا	ابن‌کثیر؛ نافع؛ أبو عمرو؛ أبو جعفر؛ يعقوب	دینی ایستیده	مختار قرائت متن ^۵
زمر ۴۲ (253 b)	الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ	الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ	-	آنها کی حکم کرده باشند بر وی مرگ	حمزه؛ کسائی؛ خلف
غافر ۲۶ (257 a)	أَوْ أَنْ يُظْهَرَ فِي الْأَرْضِ	أَوْ أَنْ يُظْهَرَ فِي الْأَرْضِ	شعبه از عاصم؛	کی بدید آمد از اندر زمین	ابن‌کثیر؛ نافع؛ أبو عمرو؛

۱ از آنجا که عبارت "اولادهم شرکایهم" در صفحهٔ سپسین (81 a) از میان رفته است، ضبط متن دانسته نیست لیک به قرینه آنچه در حاشیه (: عامر زین اولادهم شرکایهم) آمده است قرائت مختار متن یکی از طرق ابن‌عامر می‌باید بود. در تفصیل اقوال رک الخطیب، ۱۴۲۲هـ/ ۲۰۰۲م: ۵۵۲/۲-۵۵۸.

۲ حاشیه: ه ی فارقوا.

۳ قرائت فارقوا، از باب مفاعله، به معنی از دین جدا شدن و بیرون آمدن است و فرقوا، از باب تفعیل، در معنی پراگندن و پاره‌پاره بکردن دین (أبوالفتوح، ۱۳۸۹: ۱۰۶/۸؛ میبیدی، ۱۳۶۱: ۱۳۰/۳).

۴ حاشیه: م م ه ت ف قیما خفیفه. در متن قیما به زیر و زبر شنگرفین آمده است.

۵ هرچند بیشینه لغویون و مفسران قییم و قییم را مالا در معنی مستقیم (: ایستیده) دانسته‌اند لیک آن قول که قییم را مستقیم و قییم را مصدر و به معنی دیمومیت و پابندگی می‌داند (ابن منظور: ۱۹۴/۳)، در ترجمه‌های کهن نیز، با غلبه معنی راست و ایستاده و استوار، نمایان است (فرهنگنامه قرآنی، ۱۳۷۷: ۱۱۷۷/۳).

۶ حاشیه: حمزه و کسای و خلف قُضیَ عَلَیْهِ الْمَوْتُ. در متن قُضِيَ عَلَیْهَا (: علیه) الموتُ به حرکات شنگرفین آمده است. در هیچ‌یک از مصادر ما "علیه" روایت نشده.

۷ حاشیه: م ه ت ف ب او آن بالف قبل الواو/ ق و آن یظهر بلا الف/ ع و ص ب فر یظهر برفع الیا الفساد نُصِبَ/ ق وان یظهر الفساد رُفِعَ.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص عاصم از	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
	الفَسَادَ		حمزه؛ کسائی؛ خلف، در "أَوْ أَنْ يَظْهَرُ" و در تشکیل الفَسَادِ، به سهو، متابع نافع؛ أبو عمرو؛ حفص از عاصم؛ أبو جعفر؛ يعقوب	تباه کاری	
غافر ۳۵ (258 a)	عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مَتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ	عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مَتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ	أبو عمرو؛ ابن عامر	بر هر دلی کی متکبر و جبار بود	
غافر ۴۰ (258 a)	فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ	فأولئك يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ ^۱	—	ایشانند کی فروذ آرند اندر بهشت	
غافر ۴۶ (258 b)	أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ	أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ ^۲	ابن کثیر؛ شعبه از عاصم؛ أبو عمرو؛ ابن عامر	اندر آریذ کسهاء فرعون را	
غافر ۵۸ (259 a)	قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ	قَلِيلًا مَّا يَتَذَكَّرُونَ ^۳	أبو عمرو؛ ابن عامر؛	اندکی باشد کی پند پذیرد	

۱ در متن يَدْخُلُونَ به ضمّه و فتحة شنگرفین آمده است.

۲ حاشیه: ع ه ی ص فر ف ب ادخلوا آل فرعون فی الاصل ادخلوا آل فرعون / ق یوصل الالف و ضم الخاء... (؟) بالضم یعنی الساعة ادخلوا. در متن ادخلوا به کسرة شنگرفین آمده است.

۳ در متن تتذکرون به دو نقطه شنگرف آمده است.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
			نافع؛ ابن کثیر؛ أبو جعفر؛ يعقوب		
فصلت ۴۷ (263 b)	ثمرات	ثمره	ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ حمزه؛ کسائی؛ شعبه از عاصم؛ يعقوب؛ خلف	میوه	قرائتِ مُختارِ متن
شوری ۳ (264 b)	کذلک یوحی إلیک	کذلک یوحی إلیک ^۱	—	همچنان وحی کنند بتو	ابن کثیر
شوری ۲۵ (266 a)	ويعلم ما تفعلون	ويعلم ما یفعلون	ابن کثیر؛ نافع؛ أبو عمرو؛ ابن عامر؛ شعبه از عاصم؛ أبو جعفر؛ يعقوب	و داند آنچه شما همی کنید	حفص از عاصم؛ حمزه؛ کسائی؛ خلف
زخرف ۵ (268 a)	أن کنتم قوماً مُسرفین	إن کنتم قوماً مُسرفین ^۲	أبو جعفر؛ نافع؛ حمزه؛ کسائی؛ خلف	از بهر آنک گروهی مسرفان بوذهایذ	ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ عاصم؛ ابن عامر؛ يعقوب
زخرف ۱۱ (268 a)	کذلک تُخرجون	کذلک تُخرجون ^۳	—	همچنان بیرون آرند	با آنکه گزارش مصادر در این موضع و

۱ حاشیه: ابن کثیر یوحی. ح به سهو مکسور آمده یوحی صحیح است. در متن یوحی به فتحه شنگرفین آمده است.

۲ حاشیه: ع ه ی فر ف إن کنتم بکسر الالف. در متن آن به فتحه شنگرفین آمده است.

۳ حاشیه: ه ی ف ف (؟) ف تُخرجون. رمز نام فش ما را معلوم نشد. اگر مراد کاتب از ف خلف باشد، گزارشی است نادرست.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
				أعراف ۲۵ یکسان نیست، هیچ یک این فعل را مُغایب نیاورده است. ^۱	
زخرف ۵۱ (270 a)	أَفَلَا تُبْصِرُونَ	أَفَلَا تُبْصِرُونَ	–	ای همی نبینند فهد بن صقر و سباعی/ساجی هر دو از یعقوب: يُبْصِرُونَ	
زخرف ۵۶ (270 a)	وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ	وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ ^۲		و مثل آنکسانی کی پس ازیشان باشد	آخرین هیچ پشتوانه در روایات ندارد و به گمان سهو کاتب می باید بود
زخرف ۸۹ (271 b)	فسوف يعلمون	فسوف يعلمون	–	زود باشد کی بدانید	
أحقاف ۱۵ (276 a)	ووصينا الإنسان بوالديه إحساناً	ووصينا الإنسان بوالديه حُسْنًا ^۳		و فرمودیم مردم را بحق ماذر و پذیر تا نیکوی کنند با ایشان	ابن کثیر؛ نافع؛ أبو عمرو؛ ابن عامر؛ یعقوب؛ أبو جعفر
أحقاف ۱۶	وَتَتَجَاوَزُ عَنْ	وَيَتَجَاوَزُ عَنْ	نافع؛	و اندر گذارند از	قرائت مختار

۱ الخطیب، ۱۴۲۲هـ/۲۰۰۲م: ۲۴/۳ و ۲۵؛ همان: ۳۵۲/۸؛ مُحَسِّن، ۱۴۱۷هـ/۱۹۹۷م: ۲۳۰/۲؛ التَّوْبَرِي، ۱۴۲۴هـ/۲۰۰۳م: ۳۲۷/۲-۳۲۶.

۲ زیر و زبر زهر دو به رنگ متن آمده است.

۳ حاشیه: م ه ی ف إحساناً و فی الاصل حسنا. در متن إحسانا به الف ممدود و مقصور و حرکات شنگرفین آمده است.

۴ کاتب/مترجم همواره حُسْن را به اسم، نیکوی، و نه فعل آورده است و إحسان را هم به اسم و هم به فعل، نیکوی کردن.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
(276 b)	سیّاتهم	سیّاتهم	ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ ابن عامر؛ أبو جعفر؛ يعقوب؛ شعبه از عاصم	بذیبهاء ایشان	متن
أحقاف ۱۷ (276 b)	أَنْ أُخْرَجَ	أَنْ أُخْرَجَ ^۱	شواذ قرائات همچون أعمش؛ أصمعی از أبو عمرو	کی بیرون آرند مرا	جمله قرآء عشره
أحقاف ۲۵ (277 a)	لَا يَرَى	لَا يَرَى	—	نتوانی دید	ابن کثیر؛ نافع؛ ابن عامر؛ أبو عمرو؛ کسائی؛ لَا تَرَى
محمد ۴ (278 b)	وَالَّذِينَ قُتِلُوا	وَالَّذِينَ قَاتَلُوا ^۲	أبو جعفر؛ خلف؛ شعبه از عاصم؛ نافع؛ ابن کثیر؛ ابن عامر؛ حمزه؛ کسائی	[و آنانک] کشته‌اند ^۳	قرائت مختار متن
محمد ۲۰ (279 b)	وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ	وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ	—	و یاد کرده اندرو کارزار ^۴	قرائات شاذ الیمانی؛ عبد بن

۱ در متن أُخْرَجَ به حرکات شنگرفین آمده است.

۲ حاشیه: و ص ب والذین قُتِلُوا فی الاصل قاتلوا. در متن قُتِلُوا به حرکات شنگرفین و خطی ممتد میان الف و تاء، هم به شنگرف، آمده است.

۳ در متن ما باب مفاعله علی العموم به "کارزار کردن" ترجمه شده این استثناء متأثر از قرائت قُتِلُوا می‌تواند بود.

۴ دور نیست تا کاتب/مترجم به سهوی حرفی یا حروفی را از قلم انداخته فعل را "کرده‌اند"، مطابق با قرائت معروف، منظور داشته بوده است.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
محمد ۲۵ (279 b)	وَأَمَلَى لَهُمْ	وَأَمَلَى لَهُمْ ^۲	أبو جعفر؛ نافع؛ ابن کثیر؛ ابن عامر؛ عاصم؛ حمزه؛ کسائی	و مهلت داده‌اند ایشانرا	أبو عمرو؛ أُمَلَى ^۳
فتح ۹ (281 a)	لِتُؤْمِنُوا	لِتُؤْمِنُوا	—	ایمان آرند	أبو جعفر؛ ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ لِيُؤْمِنُوا
فتح ۱۰ (281 a)	فَسَيُؤْتِيهِ	فَسَيُؤْتِيهِ	ابن کثیر؛ نافع؛ ابن عامر؛ أبو جعفر؛ يعقوب	بدهد ویرا خدای	أبو عمرو؛ عاصم؛ حمزه؛ کسائی؛ خلف
فتح ۱۵ (281 b)	بَلْ تَحْسُدُونَا	بَلْ تَحْسُدُونَا	—	بل حسد همی کنند	وقراً أبو حبیوه وابن عون يَحْسُدُونَا بالياء وكسر السين
فتح ۱۶ (281 b)	تُقَاتِلُونَهُمْ	تُقَاتِلُونَهُمْ ^۴	تقابلونهم وجهی در قرائات ندارد	حرب کنیذ بایشان	جميع قراء
فتح ۲۰	تَأْخُذُونَهَا	تَأْخُذُونَهَا	—	فرا گیرند آنرا	شواذی از قرائات

۱ النوزاوازی، ۱۴۳۹هـ/ ۲۰۱۸م: ۴/۱۶۹۰.

۲ حاشیه: و (؟ مطوعی؟) ب واملی لهم/ ابو عمرو واملی بنصب الیا/ قالون واملی بفتح الالف. در متن واملی به حرکات سنگرفین آمده است.

۳ جز معجم قرائات رک مُحْسِن، ۱۴۱۷هـ/ ۱۹۹۷م: ۳/۲۳۳؛ التویری، ۱۴۲۴هـ/ ۲۰۰۳م: ۲/۵۶۲.

۴ ت و ب توأمان، یا نقطه‌ای در زیر و دو نقطه زیرین، و به رنگ متن آمده است.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
(282 a)				همچون اعمش؛ طلحه؛ ابن بکیر؛ زجاج از یعقوب: یاخذونها ^۱	
حجرات ۶ (283 b)	فَتَبَيَّنُوا	فَتَبَيَّنُوا ^۲	—	توقف کنیز و آنها باز دانید	مطابق با هر دو گونه قرائت ^۳
حجرات ۱۲ (284 a)	فَكَرِهْتُمُوهُ	فَكَرِهْتُمُوهُ	—	کراهیت کنند شما را	شواذ قرائات چون خدری؛ أبو حویه؛ ضحاک؛ جحدری؛ فَكَرِهْتُمُوهُ ^۴
طور ۱۸	فَاكِهِينَ	فَاكِهِينَ ^۵	—	شاذان	أبو جعفر: فَاكِهِينَ ^۶

۱ النُّزُلُوذِي، ۱۴۳۹هـ/ ۲۰۱۸م: ۴/۱۷۰۰-۱۷۰۱. کاتب/مترجم آیه ۱۹ را بنا بر قرائات عشره، یاخذونها ضبط و ترجمه کرده است.

۲ حاشیه: ه ی ف فَتَبَيَّنُوا. در دو موضع مشابه، نساء (52 b)، ضبط متن این مصحف "فَتَبَيَّنُوا" است و ترجمه نخست "نگرش کنیز" و دوم "پس نیک بدانید" و حاشیه چنین: ه ت ف فَتَبَيَّنُوا ومثله بالثا والتا؛ نیز در نساء ۹۴، موضع نخست، ضبط فتَبَيَّنُوا به نقاط شنگرف در متن آمده است.

۳ بیشینه مفسران، این هر دو قرائت را متقارب و در معنی یکسان دانسته‌اند هرچند تثبت را معنی عمیق‌تر است (تفسیر القرآن: ۵۹/۱۲-۶۰) چه تثبت، از ثبات، در لغت به معنی توقف است و تثبت در امر و رأی، یعنی به تائی و مشاوره و فحص برسیدن (ابن منظور: ۳۴۶/۱). در ترجمه‌های کهن نیز گاه این معنی به الفاظی چون فروایستادن و آهستگی کردن آمده است (فرهنگنامه قرآنی، ۱۳۷۷: ۲/۳۹۷-۳۹۸).

۴ اگر ترجمه می‌بود "کراهیت کند"، در عداد دیگر شواهد این متن به‌شمار بود؛ شواهدی چون: و هرچند کراهیت کنند کافران (105 b)؛ و کراهیت کردند کی جهاد کنند (109 a)؛ کراهیت کردند آنها کی فرو فرستاده بود خدای (278 b). لیک در این صورت که هست چنان است که فعلی مجهول را ترجمه کرده باشد و این مطابق است با آن قرائت شاذ که آورده‌ایم.

۵ از سه موضع مشابه دخان (272 b) از میان رفته، متن و ترجمه یس ۵۵ (242 b) چنین است: فَاكِهِونَ نازان؛ و بر حاشیه: جعفر فَاكِهِونَ بغیر الف؛ در متن نیز به فتحه شنگرفین و خطی مُمْتَد میان "ا" و "ک"، فَاكِهِونَ آمده است. مطفین ۳۱ (329 a) فَاكِهِينَ شاذی کنان؛ مطابق با جمله قرآء عشره مگر حفص و أبو جعفر؛ در متن و حاشیه اشارتی به قرائت فَاكِهِينَ نیست.

۶ اهل لغت و تفسیر را در تفاوت فَاكِهِينَ و فَاكِهِينَ دو رأی است. بعضی گفته‌اند دو صورت است در معنی واحد و برخی، فَاكِهِينَ را ناعمین و مُعْجِبينَ و عرق در نعمت دانسته‌اند در وصف بهشتیان و فَاكِهِينَ را فَرِحينَ و مَسْرورينَ و بَطْرينَ صفت دوزخیان (ابن منظور: ۱۱۲۲/۲؛ تفسیر القرآن: ۱۳۱/۱۲-۱۳۲). این تفاوت گاه در ترجمه‌های کهن نیز نمایان است چنانکه متن

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
(288 a)					
قمر ۲۶ (291 b)	سَيَعْلَمُونَ غَدًا	سَيَعْلَمُونَ غَدًا	—	بدانید فر[د]ا	ابن عامر؛ حمزه؛ ستعلمون
رحمن ۲۲ (293 a)	يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ	يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ	نافع؛ أبو جعفر؛ أبو عمرو؛ يعقوب	بیرون همی آرید ازیشان مروارید و مرجان	ابن کثیر؛ عاصم؛ ابن عامر؛ حمزه؛ کسائی؛ أبو جعفر در بناءِ فاعلی، و در شخص و شمار با هیچ یک
واقعه ۲ (294 b)	لَيْسَ لَوْعَتِهَا كَاذِبَةٌ	لَيْسَ لَوْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ^۱	ضبط وَقَعَةٌ در قرائاتِ مَرَوِيَّةِ یافت نشد	نیست افتیدن آنها هیچ دروغ	—
حدید ۱۶ (297 b)	وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ	وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ ^۲	جمله قراءه مگر نافع و حفص از عاصم؛ أبو جعفر نزل خوانده	و آنها کی فرو فرستاده است از حق	قرائتِ مُختارِ متن ^۳
حدید ۱۶ (297 b)	وَلَا يَكُونُوا	وَلَا يَكُونُوا ^۴	—	و مباشید	يعقوب
حدید ۱۸ (297 b)	إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ	إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ ^۵	ابن کثیر؛ شعبه از عاصم	خود آنان کی صدقه دادند مردان و زنان	جمهور قراءه عشره مگر ابن کثیر و شعبه از عاصم

ما در دو موضع "شاذان" (288 a) و "شاذی کنان" (329 a) آورده و باری "نازان" (242 b). نیز رک فرهنگنامه قرآنی، ۱۳۷۷: ۱۰۹۱/۳.

۱ در متن و حاشیه نشانی از قرائت وَقَعَةٌ نیست.

۲ حاشیه: ع ف و مَا نَزَلَ خَفِيف. اگر ف، بنابر رسم کاتب، رمز خلف باشد صحیح نیست، مگر که حفص را مراد کرده باشد.

۳ نزل، به تخفیف، فعل لازم است یعنی فرود آمد و نزل، به تشدید، متعدی و معنی ش فرو فرستاد (أبو الفتح، ۱۳۸۹: ۲۵/۱۹).

۴ حاشیه: رویس و لا تَكُونُوا. در متن و لا تَكُونُوا به دو نقطه شنگرف آمده است.

۵ حاشیه: ابن کثیر و ابوبکر ان الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ بی تشدید بر هر دو صاد.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
ممتحنه ۳ (303 b)	يُفْصِلُ بَيْنَكُمْ	يُفْصِلُ بَيْنَكُمْ ^۱	نافع؛ ابن کثیر؛ أبو عمرو؛ أبو جعفر؛ جز که این قاریان بینکم، به ضم ن و نائباً عن الفاعل، خوانده‌اند	جذا بکنید میان شما	هیچ‌یک از قرآء عشره و جز ایشان
صف ۱۴ (306 a)	كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ	كُونُوا أَنْصَارًا لِلَّهِ ^۲	أبو جعفر؛ نافع؛ ابن کثیر؛ أبو عمرو	باشید یاران دین خدای	حمزه؛ کسائی؛ عاصم؛ ابن عامر؛ يعقوب؛ خلف ^۳
منافقون ۳ (307 a)	فَطَبِعَ عَلَيَّ فُلُوبِهِمْ	فَطَبِعَ عَلَيَّ فُلُوبِهِمْ	—	پس مهر نهاد بر دل‌ه‌اء ایشان	قرائت شاذ فَطَبِعَ ^۴
منافقون ۴ (307 a)	تَسْمَعُ	تَسْمَعُ	وجهی در قرائات ندارد و به گمان سهو کاتب	سماع کنی	—

۱ حاشیه: م ب یفصل بفتح الیا و کسر الصاد/ ه تآ ش (?). یفصل برفع الیا و کسر الصاد والتشدید/ ابن عامر یفصل بضم الیا وفتح الصاد مع... (?). [متن روشن نیست لیک می‌تواند اشارتی بود به قرائت هشام، یکی از دو راوی ابن عامر، که این موضع را بر دو وجه خوانده: یفصل، همچون ابن ذکوان از ابن عامر، و یفصل همچون نافع و سه دیگر قاری...]/ ر ع و فر یفصل خفیفه. رمزنام ش در قرائت یفصل، به درستی پیدا نیست تا ش است یا ص یا حرفی دگر و به هرروی آن را با نام هیچ قاری، در این وجه، مطابقت نتوانستیم داد. در متن یفصل با زیر و زبر و یفصل با تشدید، هر سه به شنگرف، آمده است.

۲ حاشیه: ر ع و فر انصاراً لله.

۳ هرچند تفاوت ترجمه بر مبنای هر یک از این دو قرائت چندان چشم‌گیر نیست لیک به نظر، متن ما با قرائت انصار الله، نزدیک‌تر است؛ چه لام جاره در این ترجمه علی‌العموم نمایان است اما در این موضع اثری از آن نیست.

۴ زید بن علی، وعبید بن عمیر، والأعمش: بفتح الطاء والباء. فی حرف ابن مسعود: فطبع الله علی [....] قال أبو حاتم: وبه قرأ الأعمش (التوزاری، ۱۴۳۹ هـ/ ۲۰۱۸ م: ۱۷۹۳/۴).

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
			است		
تغابن ^۴ (308 a)	يَعْلَمَ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ	عَبِيدُ عَنِ أَبِي عَمْرٍو وَأَبَانُ وَجِبَلَةٌ وَالْمَفْضَلُ عَنِ عَاصِمِ	و دانذ آنج پنهان کنیز و آنج آشکارا کنیز	جمله قرآء عشره	
طلاق ۱۱ (310 a)	يُدْخِلْهُ	يُدْخِلْهُ ^۱	-	فروذ آریذ او را	هیچ یک از قرآء
طلاق ۱۲ (310 b)	لَتَعْلَمُوا	لَتَعْلَمُوا	-	تا بدانند	قرائت شاذ يعقوب بن إبراهيم الزُّهْرِيُّ عن نافع: لَيَعْلَمُوا ^۲
تحریم ۱۲ (311 b)	وَكُتِبَ	وَكُتِبَ	-	و کتاب وی	ابن کثیر؛ ابن عامر؛ شعبه از عاصم؛ حمزه؛ کسائی؛ أبو جعفر؛ خلف؛ و کتابه
مُلک ۲۷ (313 a)	كُنْتُمْ تَدْعُونَ	كُنْتُمْ تَدْعُونَ ^۳	-	شما دعا همی خواندید	يعقوب ^۴
حاقه ۹ (315 a)	وَمَنْ قَبْلَهُ	وَمَنْ قَبْلَهُ ^۵	يعقوب؛ شعبه از عاصم؛ أبو عمرو؛ کسائی	و آنک از قبل وی بودند ^۶	قرآئی که جز "وَمَنْ قَبْلَهُ" خوانده اند ^۷

۱ حاشیه: ع مر فر ندخله.

۲ همان: ۱۸۰۵/۴.

۳ حاشیه: يعقوب کنتم به تدعون بجزم الدال.

۴ هرچند ترجمه دقیق نیست اما این صورت که آمده است با تدعون، به معنی طلبیدن و خواندن، هم خوان است.

۵ حاشیه: و ی ف (؟) و مَنْ قَبْلَهُ / ق و مَنْ قَبْلَهُ. رمز ف، در این موضع، نه باخلف و حفص مطابقت دارد و نه با هیچ یک از قرآئی که قبل خوانده اند. در متن قبله به فتحه و سکون شگرفین آمده است.

۶ در این متن در برابر "قبل" هماره "پیش" آمده است و در اینجا همان "قبل" می باید خواند.

۷ در شواذ قرائات "وَمَنْ قَبْلَهُ" نیز وارد است (همان: ۱۸۲۳/۴).

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُخْتَارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
معارج ۴۳ (317 a)	يَوْمَ يَخْرُجُونَ	يَوْمَ يَخْرُجُونَ ^۱	—	آن روز کی بیرون آرند	قرائاتی جز قراء عشره
معارج ۴۳ (317 a)	إِلَى نَصْبٍ يَوْفُضُونَ	إِلَى نَصْبٍ يَوْفُضُونَ ^۲	أبو عمرو؛ ابن کثیر؛ نافع؛ شعبه از عاصم؛ حمزه؛ کسائی؛ أبو جعفر؛ خلف	بچیزی همی شتابند کی اندر پیش چشم ایشانست	قرائتِ مُخْتَارِ متن
جن ۸ (318 b)	مُلَّتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهَبًا	مُلِّيتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهَبًا ^۳	شُهَبًا وجهی در قرائات ندارد	آنها پر کرده از پاسبانان سخت یعنی از جمله فریشتگان	به نظر شُهَبًا در ترجمه از قلم افتاده
جن ۲۵ (319 b)	إِن أَدْرَى أَقْرَبُ مَا تَوَعَّدُونَ	إِن أَدْرَى أَقْرَبُ مَا يُوَعَّدُونَ ^۴	یوعدون وجهی در قرائات ندارد	ندانم ای نزدیکست آنچه وعده همی کنند شما را	—
مدثر ۵ (320 b)	وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ	وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ^۵	جمله قراء عشره مگر حفص از عاصم؛	و عذاب را هجرت کن	قرائتِ مُخْتَارِ متن ^۶

۱ حاشیه: ابوبکر یُخْرَجُونَ. این ابوبکر جز ابوبکر شعبه، راوی عاصم، است. در متن یُخْرَجُونَ به ضمه و فتحه شنگرفین آمده است.

۲ حاشیه: مر فر (؟) ص نَصْبٍ. چنانچه فر، بنا بر رسم کاتب، راجع باشد به أبو جعفر، گزارشی است نادرست و اگر مراد قاری دگر است بر ما معلوم نیست.

۳ در متن و حاشیه نشانی از قرائت شُهَبًا نیست.

۴ در متن و حاشیه نشانی از قرائت تَوَعَّدُونَ نیست. دور نیست که بر اثر "ما یوعدون" آیه ۲۴، در سطر پیشین، این موضع را نیز به سهو یوعدون آورده باشد.

۵ حاشیه: فر ص ب والرُّجْزَ. در متن والرُّجْزَ به ضمه شنگرف آمده سات.

۶ این مجاهد رُجْز را در معنی صنم و رجز را عذاب می‌داند (الخطیب، ۱۴۲۲هـ/ ۲۰۰۲م: ۱۵۸/۱۰). نیز رک میبیدی، ۱۳۶۱: ۲۸۱/۱۰.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
			أبو جعفر؛ يعقوب		
مدثر ۴۴ (321 b)	المسكين	المسكين	—	درویشان	از آنجا که سراسر این مصحف تنها موضعی که مسکین به جمع برگردانده شده همین آیه است و ضبط شاذ قرآن کوفی شماره ۴۲۵۱ کتابخانه ملی، در این موضع المساکین است، گزارش این هم خوانی به گمان بی فایده نیست.
مدثر ۵۰ (321 b)	حمر مُسْتَنْفَرَةٌ	حمر مُسْتَنْفَرَةٌ	نافع؛ ابن عامر؛ أبو جعفر	خرانی اند نفرت کرده	قرائتِ مُختارِ متن ^۲
مدثر ۵۲ (321 b)	صَحْفًا مَنشَرَةٌ	صَحْفًا مَنشَرَةٌ	قرائت شاذ سعید بن جبیر، که مُنشَرَةٌ خوانده است	کتابها باز کرده	—

۱ کریمی‌نیا، ۱۴۰۰: ۴۲.

۲ هرچند ترجمه در معنی دقیق نیست لیک در ترکیب، مفعولی به نظر می‌رسد چه در ساخت فاعلی، کاتب/مترجم علی‌الأغلب لغت را با "کُن" می‌آورد: خواهش کن؛ غلبت کنان؛ صبرکنان؛ غزوکنان.

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائتِ مُختارِ متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
قیامه ۲۰-۲۱ (322 a)	تَحْيُونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ	تَحْيُونَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ ^۱	—	دوست همی دارند دنیا را و همی بگذارند آخرت را	یعیقوب؛ ابن کثیر؛ أبوعمرو؛ ابن عامر
إنسان ۱۱ (323 a)	وَلَقَّيْمُهُمْ نَصْرَةً	وَلَقَّيْمُهُمْ نَصْرَةً ^۲	—	و فرا ایشان نمود گشادگی کی اندر آن روی ایشان ندارد	—
مرسلات ۶ (324 a)	عُذْرًا أَوْ نُذْرًا	عُذْرًا أَوْ نُذْرًا ^۳	—	اعذار او انذار تا عذری باشد	—
نبأ ۳۵	وَلَا كِذَابًا	وَلَا كِذَابًا ^۴	—	و نه دروغ گفتن	قرائتِ مُختارِ متن ^۶
تکویر ۲۴ (328 a)	ضَنِينٍ	ظَنِينٍ	—	متهم	قرائتِ مُختارِ متن ^۷
انشقاق ۱۹ (330 a)	لَتَرْكَبُنَّ	لَتَرْكَبُنَّ	—	کی برنشینند	قاریانی بیرون از قرآء عشره:

۱ حاشیه: ر و مر ب یحیون و یذرون. در متن یحیون و یذرون به دو نقطه شنگرف آمده است.

۲ در متن و حاشیه نشانی از قرائت ولقیهم نیست.

۳ حاشیه: فر ک ح عذرا برفع الذال / و ه ی ص ف نذرا خفیفه. در این موضع مراد از کر، بنا بر مصادر، می باید همان ابوبکر شعبه باشد لیک نه در جای راوی عاصم و اگر کاتب جز این منظور داشته بر خطاست.

۴ هیچ یک از قرآء عشره عذرا او نذرا را توأمان به رفع ذال نخوانده است. أبوعمرو، حمزه، کسائی و خلف نیز، همچو حفص، هر دو ذال را به سکون خوانده اند.

۵ حاشیه: کسای کذابا مخفف الذال. در متن کذابا به تشدید شنگرفین آمده است.

۶ رک پاورقی ذیل بقره ۱۰

۷ ضنین بخیل است و معنی آیه چنین که پیامبر از ابلاغ آنچه بدو رسیده است فروگذار نکرده چیزی را پوشیده نمی دارد؛ و ظنین یعنی متهم چه عرب او را متهم و دروغ زن می دانسته اند به دریافت وحی (أبولفتوح، ۱۳۸۹: ۱۶۷/۲۰).

سوره و آیه و نشان صفحه	قرائت حفص از عاصم	قرائت مختار متن	مطابق با	ترجمه متن	مطابق با
					مطابق با
فجر ۱۸ (332 a)	وَلَا تَحَاضُونَ	وَلَا تُحَاضُونَ ^۱	قاریانی بیرون از قراء عشره	و برنمی‌انگیزید خلق را	—
بلد ۱۳-۱۴ (333 a)	فَكُ رَقِيبَةٌ أَوْ إِطْعَامٌ	فَكُ رَقِيبَةٌ أَوْ أَطْعَمَ	نافع؛ ابن‌عمر؛ عاصم و حمزه در پاره نخست. ابن‌کثیر و کسائی در پاره دوم ^۲	آزاد باید کردن برده‌ی یا طعام باید دادن	هر دو گروه
ضحی ۳ (333 b)	مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ	مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ	قاریانی بیرون از قراء عشره	نکرد بدروذ ترا خداوند تو	— ^۳
تین ۵ (334 a)	ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ	ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ السَّافِلِينَ	قارئ عبدالله بن مسعود	بازگردانیدیمش بفروترین فروتران	—
زلزال ۶ (335 b)	لِيُرَوَّاْ أَعْمَالَهُمْ	لِيُرَوَّاْ أَعْمَالَهُمْ	—	تا بنمایندشان کارهايشان	شواذی از قرائات: لِيُرَوَّاْ
عادیات ۱۰ (336 a)	وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ	وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ	—	و پیدا کند آنچه اندر دلهاست ^۴	شواذی از قرائات: حُصِّلَ / حُصِّلَ

۱ حاشیه: م ه ی فر ف تحاضون بالالف/ ق تحضون بغیر الف. در متن تحاضون به فتحه شگرفین آمده است.

۲ "و ذَكَرَ أَبُو حِيَّانٍ أَنَّ بَعْضَ التَّابِعِينَ قَرَأَ فَكُ رَقِيبَةً أَوْ أَطْعَمَ" (الخطيب، ۱۴۲۲هـ/ ۲۰۰۲م: ۴۴۳/۱۰).

۳ ودع اصلاً در معنی به ترک چیزی گفتن است و در کثرت استعمال به معنی مفارقت از کسی و بدروذ گفتن او. وجه مخفف و صورت مشدد در هر دو معنی ماثور است (ابن منظور: ۸۹۹/۳-۹۰۰). ترجمه‌های کهن در این موضع بیشتر معنی بدروذ کردن دریافته‌اند و بعضاً فرو/وا گذاشتن (فرهنگنامه قرآنی، ۱۳۷۷: ۱۶۰۲/۴).

۴ آیه پیشین را، "أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ مَا فِي الْقُبُورِ"، چنین ترجمه کرده است: همی نداند چون زمین زیر و زبر کنند آنچه اندر گورهاست.

این مصحف تنها در یک موضع با مُنفرداتِ حفص مطابق است: آل عمران ۵۷ (32 b) فیوقیهم أُجورهم تمام بدهد ایشانرا مردهاء ایشان. قرائت جمهور، نُوقیهم، در متن به‌شنگرف نشان داده شده است. از دیگر مُنفرداتِ حفص آل عمران ۸۳ (34 b) (یُرَجَعُونَ) و آل عمران ۱۵۷ (40 a) (یَجْمَعُونَ) از میان رفته موضع إخلاص ۴ (338 a) (ولم یکن له کُفُوا أحد) بر اثر آسیبی که به نسخه رسیده حرکات کلمات را باز نمی‌توان شناخت و حاشیه احتمالی نیز از میان رفته است.

۴. نتیجه

با نظر دقی در متن مصاحف کهن، نوادری فراوان بر گنجینه علوم اسلامی می‌توان افزود و پرسش‌هایی نو درانداخت. استفاده متکثر گذشتگان از اختلاف قراءات در کتابت و ترجمه، و بالتبع تفسیر، یکی از آن مواضع است. با بررسی مصاحف کهن می‌توان شواهدی نو از اختیار قرائات، که در مصادر ثبت نیست، استخراج و ضبط کرد. شواهد ارائه‌شده در این مقاله، همچون بعضی پژوهش‌های مشابه، تصویری عمومی و غیرعلمی را به نقد می‌گیرد که می‌پندارند کتابت قرآن از دیرباز بر اساس یک قرائت و بیشتر به روایت حفص بوده است. نیز باوری که کاتبان/مترجمان را در کتابت و ترجمه قرآن بسیار وسواس‌مند و دقیق می‌داند، متزلزل می‌گردد.

منابع

- ابن منظور (بی‌تا)، *لسان العرب المَحیط*، اعداد وتصنیف یوسف خیاط و ندیم مرعشلی، بیروت، دار لسان العرب.
- ابن الجزری الدمشقی الشافعی، الامام شمس الدین ابی‌الخیر محمد بن محمد بین محمد بن علی (۱۴۲۷هـ/ ۲۰۰۶م)، *غایة النهایة فی طبقات القراء*، طبعه جدیدة مصححة اعتمدت علی الطبعه الأولى للکتاب التی عنی بنشرها سنه ۱۹۳۲م ج. برجستراسر، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- أبوالفتح الخزاعی النیشابوری، حسین بن علی بن محمد بن احمد (۱۳۸۹)، *روض الجنان وروح الجنان فی تفسیر القرآن* (مشهور به تفسیر شیخ أبوالفتح رازی)، ج ۴، به کوشش و تصحیح دکتر محمدجعفر یاحقی و دکتر محمد مهدی ناصح، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- پایگاه جامع علوم قرآنی <https://quran.inoor.ir/fa>
- تفسیر القرآن بالقراءات القرآنیة العشر (بی‌تا)، لبنان، منشورات الجامعه الإسلامیه و رابطه علماء فلسطین-غزه، روابی القدس.
- الجرمی، ابراهیم محمد (۱۴۲۲هـ/ ۲۰۰۱م)، *معجم علوم القرآن*، دمشق، دار القلم.
- الخطیب، عبد اللطیف (۱۴۲۲هـ/ ۲۰۰۲م)، *معجم القراءات*، دمشق، دار سعد الدین.
- الدائمی، أبو عمرو (۱۴۲۶هـ/ ۲۰۰۵م)، *التهدیب لما تقرّد به کُلّ واحد من القراء السبعه*، تحقیق الأستاذ الدكتور حاتم صالح الضامن، دمشق، دار نینوی.
- درواجکی، فخرالاسلام أبونصر احمد بن حسن بن سلیمان (۱۳۹۸)، *لطائف التفسیر (تفسیر درواجکی)*، تصحیح و تحقیق سعیده کمائی فرد، تهران، میراث مکتوب.
- عامی مطلق، امیرحسین و سید محمد میرحسینی (۱۳۹۵)، "قراءت حفص در ترجمه‌های فارسی کهن قرآن کریم"، *دوفصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات ترجمه قرآن و حدیث*، دوره ۳، شماره ۵، بهار و تابستان، ص ۱۲۳-۱۵۵.
- عبدالباقی، محمد فؤاد (۱۳۸۹)، *المعجم المفسر لالفاظ القرآن الکریم*، قم، زکّان.
- فرهنگنامه قرآنی (۱۳۷۷)، ج ۲، تهیه و تنظیم گروه فرهنگ و ادب بنیاد پژوهش‌های اسلامی با نظارت دکتر محمدجعفر یاحقی، مشهد.

فلانته، أمين بن ادريس بن عبدالرحمن (۱۴۲۱هـ)، "الإختیار عند القراء"، ماجستير، جامعة أم القرى المملكة العربية السعودية.

کاملترین معجم قرآن کریم <http://quran-mojam.ir>

کریمی‌نیا، مرتضی (۱۴۰۰)، "نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی (۱۶)"، آینه پژوهش، سال سی‌ودوم، شماره پنجم، آذر و دی‌ماه، ص ۴۹-۵.

مُحَسِّن، مُحَمَّد سَالِم (۱۴۱۷هـ / ۱۹۹۷م)، الهادی (شرح طيبة النشر فى القراءات العشر والكشف عن علل القراءات وتوجيهها)، بيروت، دار الجيل.

میبدی، ابوالفضل رشیدالدین (۱۳۶۱)، کشف الأسرار وُعدّة الأبرار، ج ۴، بسعی و اهتمام علی اصغر حکمت، تهران، مؤسسه انتشارات امیر کبیر.

النُّوزَاوَزِي، مُحَمَّد بن أبى نصر بن أحمد الدّهّان (۱۴۳۹هـ / ۲۰۱۸م)، المَغْنِي فى القراءات، تحقيق محمود بن كابر بن عيسى الشنقيطى، الجمعية العلمية السعودية للقرآن الكريم وعلومه.

النُّوبَرِي، أبى القاسم مُحَمَّد بن مُحَمَّد بن مُحَمَّد بن على (۱۴۲۴هـ / ۲۰۰۳م)، شرح طيبة النشر فى القراءات العشر، تحقيق مجدى محمد سرور سعد باس لؤلؤم، بيروت، دار الكتب العلمية.

Ibn Manzoor (Bita), Lasan al-Arab al-Muhait, numbers and ballads of Yusuf Khayat and Nadim Marashli, Beirut, Dar Lasan al-Arab.[In Arabic].

Ibn al-Jaziri al-Dim-Mashqi al-Shafi'i, Imam Shams al-Din Abi al-Khair Muhammad bin Muhammad bin Muhammad bin Ali (1427 AH/ 2006 AD), Ghaya al-Nahiya fi Tabaqat al-Qura'a, a new revised edition based on the first edition of the book published in 1932 AD. Barjstaraser, Beirut, Dar al-Katb al-Alamiya. [In Arabic].

Abu al-Futuh al-Khuza'i al-Nishabouri, Hossein bin Ali bin Muhammad bin Ahmad (2010), Rawz al-Jinnan and Rooh al-Janan fi Tafsir al-Qur'an (famous for the commentary of Sheikh Abu al-Futuh Razi), Ch. 4, with the efforts and corrections of Dr. Mohammad Jaafar Yahaqi and Dr. Mohammad Mahdi Naseh, Mashhad, Islamic Research Foundation Astan Qods Razavi. [In Arabic].

Comprehensive database of Quranic sciences <https://quran.inoor.ir/fa/>
Tafsir al-Qur'an with Al-Qur'an al-Ashar (Bita), Lebanon, Islamic University and Palestine-Gaza Association of Scholars, Rawabi al-Quds. [In Arabic].

Al-Jarmi, Ibrahim Muhammad (1422 AH/2001 AD), Al-Qur'an Encyclopaedia, Damascus, Dar al-Qalam. [In Arabic].

Al-Khatib, Abd al-Latif (1422 AH/ 2002 AD), Mujam al-Qarayat, Damascus, Dar Saad al-Din. [In Arabic].

Al-Dani, Abu Amr (1426 AH/ 2005 AD), Al-Tahtahib Lema Taffarda Ba Kul-Wahd of the Seven Qur'a, Research by Professor Hatem Saleh Al-Dhamin, Damascus, Dar Nineveh. [In Arabic].

Darwajki, Fakhr al-Islam Abu Nasr Ahmad bin Hasan bin Sulaiman (2018), Lataif al-Tafsir (Tafseer Darwajki), edited and researched by Saeeda Kamaifard, Tehran, written heritage. [In Arabic].

Ami Mutlaq, Amir Hossein and Seyyed Mohammad Mir Hosseini (2015), "Hafs Reading in the Old Persian Translations of the Holy Qur'an", bi-quarterly scientific-research study of the translation of the Qur'an and Hadith, Volume 3, Number 5, Spring and Summer, pp. 123-155. [In Arabic].

- Abdul Baqi, Mohammad Fouad (2010), Al-Mojam Al-Mofahrs for Al-Faz Al-Qur'an Al-Karim, Qom, Zhekan. [In Arabic].
- Qur'anic dictionary (1998), Ch2, prepared and edited by the Department of Culture and Literature of the Islamic Research Foundation under the supervision of Dr. Mohammad Jaafar Yahaqi, Mashhad. [In Arabic].
- Falateh, Amin bin Idris bin Abdurrahman (1421 AH), "Al-Ikhtiyar and Al-Qar'a", Majistir, Jama'at Umm Al-Qar'i al-Malmakah Arabiya al-Saudia . [In Arabic].
- The most complete dictionary of the Holy Quran <http://quran-mojam.ir/>
- Kariminia, Morteza (2021), "The Bibliography of Qur'anic Books (16)", Research Mirror, 32nd year, 5th issue, Azar and Dimah, pp. 49-5. [In Arabic].
- Muhaisen, Muhammad Salem (1417 AH/1997 AD), Al-Hadi (Sharh Tayyaba al-Nashar fi al-Qarayyat al-Ashr and Kashf an al-Allal al-Qaraat wa Tawjiheha), Beirut, Dar al-Jail. [In Arabic].
- Meybodi, Abulfazl Rashid al-Din (1982), Kashf al-Asrar and Udda al-Abrar, ch. 4, Ali Asghar Hekmat's effort and effort, Tehran, Amir Kabir Publishing House.[In Arabic].
- Al-Nawzawazi, Muhammad bin Abi Nasr bin Ahmed al-Dahhan (1439 AH/2018 AD), al-Mughni fi al-Qara'at, research by Mahmud bin Kabir bin Isa al-Shanqeiti, Al-Jama'iyyah al-Alamiya al-Sauadiyya for the Noble Qur'an and Science.[In Arabic].
- Al-Nawiri, Abi al-Qasim Muhammad bin Muhammad bin Muhammad bin Ali (1424 AH/2003 AD), Sharh Tayyaba al-Nashar fi al-Qarayyat al-Ashhar, research by Magdi Muhammad Suror Saad Baslom, Beirut, Dar al-Kutb al-Alamiya. [In Arabic].

